

Zsizsmann Endre: A καιροῖς ἰδίως időhatározói szerkezet jelentése a Pásztori levelekben*

Már itt az elején hadd említsünk meg két általánosabb, de témánk szempontjából jelentősebb művet. Az egyik Oscar Cullmann: *Christus und die Zeit* (1948), a másik pedig James Barr: *Biblical Words for Time* (1965). Oscar Cullmann írása az őskeresztyén időszemlélettel foglalkozik, míg James Barr monográfiájában az idő kérdésének nyelvi, fogalmi elemzésére vállalkozott. Oscar Cullmann szerint a bibliai időszemlélet nem ciklikus, hanem lineáris. A szerző szerint a Krisztus-esemény az idő közepét jelenti. A Krisztus-esemény az üdvtörténet középpontja, s egyben fordulópontja is. A Krisztus-esemény nem más mint Jézus Krisztus, az Isten Fia születésének, halálának és feltámadásának gyűjtőfogalma. Kétségtelen, hogy mi az utolsó időkben élünk. Az utolsó idők Jézus Krisztus születése és második eljövetele (visszajövetele) közötti idő. A lukácsi iratok nyomán szoktuk az utolsó időket az egyház idejének nevezni.

James Barr kritikus hangvétellű és precíz írást szentelt az általa vizsgált témának. Alaposan járja körül az idő fogalmát, s ezért kitér – többek között – a χρονός, a ὥρα, a βύβ, s témánk szempontjából fontos καιρός kifejezés általános, de sajátosabb jelentésére is. A χρονός fogalom a mérhető, a folyó időt, vagy a történelmi időt jelöli. Innen ered a kronológia szavunk. James Barr szerint a χρονός-t kronométerrel mérik, nem pedig annak célja alapján. A καιρός azonban beteljesedést, vagy pedig alkalmat, megfelelő pillanatot jelent. Itt röviden hadd említsük meg James Barr nyomán J.A. Robinson és J. Marsh véleményét – a χρονός és a καιρός közötti különbségtétellel kapcsolatban: A χρονός mérhető idő; kevésbé fontos az, hogy mi történik alatta. Ezt „realistic time”-nak nevezi, ti. itt az események véletlenszerűen történnek, szemben a καιρός-szal, ami az Isten által kijelölt és meghatározott időpontokat, pillanatokot jelöli. J.A. Robinson és J. Marsh szerint a καιρός jelölheti az olyan idők összességét, melyeknek sajátos tartalmuk van, s amelyekben Isten az embert döntésre hívja (a καιρός etikai dimenziója). James Barr nem ért egyet a J.A. Robinson és J. Marsh szerzőpáros véleményével, mivel a καιρός és a χρονός olykor felcserélhető: ἐν καιρῷ = ‘at that time’ (Mt 24,45); ἐν χρονῷ = ‘in course of time’ (Bölcs 14,16). Hasonló a helyzet az ApCsel 1,8-ban is. [1] James Barr munkája komoly segítséget jelent, hisz a καιρός jelentését nagyon pontosan határozza meg. Külön kitér a καιρός időfogalom Pásztori levelekbeni jelentésére. A Pásztori levelekben a καιροῖς ἰδίως szerkezet nem megfelelő időket jelöl. Szabatos megfogalmazását idézve: „καιροῖς ἰδίως at 1Tim 2,6; 6,15 and Tit 1,3 means not ‘proper times’, but ‘right time’.” [2]

Jelen dolgozatunk hipotézise az, hogy a Pásztori levelekben (1-2Tim; Tit) a καιροῖς ἰδίως datívuszban szereplő időhatározói szerkezet két esetben az utolsó időkre vonatkozik (1Tim 2,6; Tit 1,3) és egy esetben (1Tim 6,15) eszkatológiai jelentést hordoz. Az utolsó idők kérdése az eszkatológiáról tanítás jelentős része. Hipotézisünk bizonyításához előbb a καιρός szó jelentését vizsgáljuk, előbb a LXX-ban, majd az Újszövetségben. Ezt követi a καιρόςjelentéstani vizsgálata a Pásztori levelekben. Jelen tanulmányban a καιροῖς ἰδίως szerkezet jelentésével foglalkozunk részletesebben. Ezen elemzést rövid felvezetés előzi meg, melyben a Pásztori levelek eszkatológiájának néhány sajátosságát ismertetjük. Jelen dolgozatunkban az exegézis során a Nestle Aland-féle szöveget (NA28) vesszük alapul.

1. A καιρός szemantikája

A καιρός legáltalánosabb értelemben helyes mértéket, alkalmas helyet, kedvező időpontot vagy megfelelő módot jelent (biblián kívüli utalásokban). Ezeket a jelentésbeli sajátosságokat Györkösy – Tegyei – Kapitánffy munkája alapján vázoljuk. [3] Helyes mértéknek fordítandó a καιρός az alábbi esetben: δι' ἐπί πᾶσιν ἀριστος = "mindenben a legjobb a helyes mérték" (Hesiodus). A καιρός-nak van térbeli jelentése is. A nyíllövés ha megfelelő helyen történik, halálos sebesülést idéz elő: ἐς καιρὸν τυπεῖς = megfelelő/veszélyes helyen eltalálva; halálosan megsebesülve". A vizsgált kifejezés jelölheti valaminek a fontos, jelentős voltát: καιρὸν ἔχει = „fontossággal bír”. A καιρός kifejezés leginkább idői jelentést hordoz. Ennek szemléltetésére három példát hozunk: történhet valami ἐχὲν τι καιρὸν, vagyis alkalmas, megfelelő pillanatban, tehát jókor. Ugyanakkor történhet valami rosszkor, nem megfelelő időben – παρά καιρὸν. Történhet azonban valami idő előtt, tehát a kellő időhöz képest korábban – πρό καιρὸν = „idő előtt”. Az alkalmat el is lehet szalasztani – καιρὸν παριεναι vagy καιρὸν ὑστεριζεῖν. [4] A καιρός térbeliségre, mértékre, időiségre vonatkozó jelentésárnyalatainak címszavakban való felvillantása után a καιρός és a χρονός fogalmakkal foglalkozunk.

• A καιρός és a χρονός szemantikája

Az alábbiakban arra a kérdésre keressük a választ, hogy καιρός és a χρονός szinonim kifejezések-e. Ebben Erik Eynickel munkájára támaszkodunk. Polübiosz: *Historiae* I,7,6 I,61,4; II,57,3 IV, 33,8 alapján Erik Eynickel úgy véli, hogy a καιρός és a χρονός egymással felcserélhető, tehát szinonim kifejezések. Eynickel Polübiosz: *Historiae* XXI, 6,2-t idézi annak

szemléltetésére, hogy a χρονός jelenthet időpontot. Akár naptári értelemben vett dátumot is: κατά τοῦς αὐτοῦς χρόνοῦς. Eynickel ezt az accusatívuszban álló prepozíciós időhatározói szerkezetet „at the same date”-nek fordítja. Érdekes azonban, hogy a görög nyelv jelölhet időpontot, dátumot mind καιρός-szal, mind χρονός-szal. Íme a példák: κατά τοῦς καιροῦς = „at the same time”; ὁ χρονός αὐτός = „of the same date”. [5] Szerzőnk azonban felhívja figyelmünket arra, hogy amennyiben a καιρός kritikus pillanatot, időpontot, alkalmat jelent, akkor a χρονός nem lehet a καιρός szinonimája. Tételét csupán két papírusztöredékből vett idézet cáfolja: ἐν τῇ καθήχοντι χρόνῳ = megfelelő időben „at the proper time” (*Eleph II., 17,40–41*). Ugyanez a jelentése az ἐν τοῖς καθήχουσιν χρόνοις (*Eleph II,20,28–29*) szerkezetnek is. [6]A továbbiakban a καιρός szónak a LXX-beli jelentését vázoljuk.

- A καιρός jelentése a LXX-ban

A LXX-ban a καιρός 137-szer, a χρονός pedig 477-szer fordul elő. A καιρός kifejezés jelentése változó, attól függően, hogy melyik héber kifejezés megfelelője. Ha a καιρός az עת megfelelője, akkor jelenthet alkalmat, időpontot, alkalmas időt. Erik Eynickel a 4Móz 23,23-ban a κατά καιρόν accusatívuszos szerkezetet a עֵת־אֲמֵר megfelelőjeként *alkalmas időben* („in season”, „at the appropriate time”) formában fordítja: κατά καιρόν ῥηθήσεται Ιακώβ καὶ τῷ Ισραηλ = 7] אֲמַר לְעֵקֶב] A κατά καιρόν azt jelzi, hogy Bálám időben közvetítette az orákulumot (4Móz 24,3–9.15–19). A LXX szövegében futurum szerepel, ez jövőidejűséget fejez ki, míg a עֵת־אֲמֵר prepozíciós időhatározószót imperfectumban álló ige -אֲמַר- követi, ami jelen időt fejez ki. [8] A καιρός azonban lehet a héber מועד megfelelője. A מועד általában gyűlést, egybegyülekezést jelent. A héber kifejezés vonatkozhat az egybegyülekezés helyére, de idejére is. Ez utóbbi jelentés alapján a מועד lehet *ünnepe, ünnepnap* (1Móz 1,14). [9] A καιρός lehet a héber פעם megfelelője is. A פעם alapjelentésben lépés, átvitt értelemben pedig gyakoriságot fejez ki (2x, 3x stb.). Eynickel a 2Móz 23,17-et hozza példa gyanánt, ahol a LXX a τρεῖς καιροῦς szerepel és arra vonatkozik, hogy Izrael fiainak évente háromszor kell megjeleniük יהוה előtt. Természetesen itt három ünnepnapról van szó.[10] A χρονός általában tartósabb időt jelöl, ami lehet rövidebb (μικρός, ὀλιγός), vagy pedig hosszabb időszak (πολύς). Ézs 54,7-ben például rövid időintervallumról van szó - χρόνόν μικρόνκατελιπον σὲ = egy rövid időre, egy pillanatra (רגע) elhagytalak. A χρονός jelenthet életöltőnyi időt: ὁ βίος χρόνοῦ μοῦ = életem ideje, amíg csak élek (Jób 10,20). χρονός-szal fordítja a LXX a héber עֵינֹת-ot. Ebben az esetben a χρονόςörökkévalóságot, vagy meghatározatlan, hosszú időt jelent. Az עֵינֹת-ot valamint az עֵינֹת-וַעַד szerkezetet a LXX

következésként εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον formában fordítja (Ézs 13,20; 33,20; 34,11(10)). [11]

- A καιρός újszövetségi jelentése

Az Újszövetségben a καιρός főként idői értelemben használatos átfogóan idő, időszak, pillanat, alkalom jelentéssel. Ez a kifejezés 85-ször fordul elő az Újszövetségben: Mk-nál 5-ször, Mt-nál 10-szer, Lk-nál 13-szor, Jn-nál 3-szor, ApCsel-ben 9-szer, páli levelekben 17-szer, deuteropáli levelekben 6-szor, Zsidókhoz írott levélben és 1Pt-ben 4-szer, Jel-ben pedig 7-szer. A καιρός sajátosan időpontot, pillanatot jelent az alábbi bibliai helyeken: εὐκαιρῶ (Mk 6,31; ApCsel 17,21; 1Kor 16,12); εὐκαιρία (Mt 26,16; Lk 22,6); εὐκαιρός (Mk 6,21; Zsid 4,16). A καιρός azonban nemcsak időpontot, hanem bizonyos napot is jelölhet (abban az időben = azon a napon). A páli levelekben a καιρός gyakorta szerepel a χρόνος-szal és az αἰῶν-nal együtt, általánosan „idő” jelentéssel (Róm 3,26; 5,6; 8,18; 9,9; 11,5; 12,11; 13,11; 1Kor 4,5; 7,5.29; 2Kor 6,2; 8,14; Gal 4,10; 6,9; 1Thessz 2,17; 5,1). Gyakorta a καιρός és a χρόνος jelentése felcserélhető. A χρόνος lineárisan előrehaladó idő, a καιρός azonban eszkatológiai értelemben a döntéshozatal ideje. Pál apostol a „jelen idő” érzékeltetésére több kifejezést használ: ὁ αἰὼν οὗτος ἄρτι; ὁ νῦν καιρός = a mostani időben – „the now existing time” (Róm 3,26; 8,18; 11,5; 2Kor 8,14). A καιρός további jelentése lehet: meghatározatlan időszak, periódus (Róm 9,9; 1Kor 7,5; 1Thessz 2,17; Gal 6,10); az idők kezdete (Gal 4,10); a békeesség ígéjének elfogadása illetve az Istennel való kibékülés alkalma (2Kor 5,14-6,2); ὁ καιρός συνεσταλμένος ἐστίν = „az idő rövidre van szabva” (rev. Károli ford.) értsd: a parúzia és az utolsó ítélet előtt hátramaradó rövid idő (1Kor 7,29). Természetesen a καιρός jelöli az eljövendő utolsó ítélet és a parúzia momentumát (1Kor 4,5; 1Thessz 5,11). A jövő időt meghatározza a jelen és a jelen meghatározza a jövő. A jövő Isten munkálkodásának ideje; korlátok közé szorított idő; az egyház Jézus Krisztusról bizonyoságtételének ideje.[12] A καιρός a deuteropáli levelekben jelölheti az Úr napját, vagyis a parúzia pillanatát (2Thessz 2,2.6), az idő teljességét – πλήρωμα τοῦ χρόνου (nem καιροῦ), amikor elküldte el Fiát a világra (Gal 4,4). [13]

Az alábbiakban Horst Balz-Gerhard Schneider szerzőpáros munkájára támaszkodva vázoljuk a καιρόςjelentéstartalmát. Kiindulásképp itt érdemes megemlíteni azt, hogy a kimondottan páli szerzőségű levelekben az utolsó idők Jézus Krisztus elküldésével kezdődtek el. [14] A Pásztori levelekben a καιρός hétszer fordul elő. Ebből ötször pluralisban.

Jézus Krisztus váltságáhalála minden időben érvényes tanúbizonyoságtétel (2Tim 2,6). Az itt szereplő καιροῖς ἰδίως szerkezet jelentése: alkalmas időkben („proper times”). Ez a szerkezet

az üdvtörténetet jelöli. Ugyancsak a καιροῖς ἰδίοις időhatározói szerkezet szerepel az 1Tim 6,15-ben is, ahol a Krisztus megjelenésének, epifániájának a pillanatára kell gondolnunk. A καιροῖς ἰδίοις kijelentés elhangzásának idejére (Pál apostol missziójának időszaka – ἐν κηρὺγματι vonatkozik (Tit 1,3). Az ἐν ὑστέροις καιροῖς a hitehagyás („apostasy”) καιρός-a (1Tim 4,1). Ugyancsak ez a jelentése a καιροὶ χαλεποί-nak (2Tim 3,1). A καιρός a hitehagyással függ össze a 2Tim 4,3-ban is, ahol arról van szó, hogy a helyes tanítást (értsd: Pál apostol által hirdetett κέρυγμα) nem fogják megtúrni. Ennek ellenére Timótheus feladata az, hogy alkalmas (εὐκαίρως) és alkalmatlan (ἀκαίρως) időben álljon elő az igével (2Tim 4,2). Végül, a καιρός a 2Tim 4,6-ban Pál apostol halálának, elköltözésének időpontjára utal. [15]

A Pásztori levelek eszkatológiája és az utolsó időkről szóló tanítása

Az eszkaton a görög ἐσχατός szóból ered, jelentése: utolsó. Az Újszövetségben az ἐσχατός szónak anyagi, materiális (Mt 5,26; Lk 12,59), térbeli (ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς ApCsel 1,8; 13,47) és időbeli (Mt 12,45; 20,8; 27,64; Mk 12,6.22; Lk 11,26; Jn 7,37; 2Pt 2,20; Jel 2,19) jelentése van. [16] Az eszkatológia a teológiában az utolsó dolgokkal foglalkozik. Ide tartozik a világ végéről, Jézus Krisztus visszajöveteléről (παρουσία), a halottak feltámadásáról, az utolsó ítéletről, valamint az új ég és új földről szóló tanítás. [17] Az utolsó idők Jézus Krisztus születésétől (inkarnáció-testtelétele) kezdődött, s visszajöveteléig (παρουσία) tartó időszakot jelenti. [18] A Pásztori levelek eszkatológiáját Joachim Gnilka munkája [19] nyomán ismertetjük. A Pásztori leveleknek nincsen külön kidolgozott sajátos eszkatológiája, mint más páli leveleknek (1Thess 4,13–5,11; 2Thess 2,1–12; 1Kor 15; Róm 13,11–14), de találunk bennük eszkatológiai utalásokat.

A Pásztori levelek szerzője ugyanazzal a görög szóval – ἐπιφάνεια – írja le a Krisztus születését, testtelételeit, ill. az Ő visszajövetelét: ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (Tit 2,13). [20] Pál apostol halálának időpontja (ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως – 2Tim 4,6) is összefügg az utolsó időkkel. Az apostol ugyanis meg van győződve, hogy halála nem földi életének a végpontját jelenti, hanem a Krisztushoz való elköltözésének közeljövőben bekövetkező pillanatát (ῥύσεται [futurum!] με ὁ κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ καὶ σώσει [futurum!] εἰς τὴν βασιλείαν (2Tim 4,18). [21] A Pásztori levelek eszkatológiájának ismertetését az ApCsel 1,7-ban olvasható jézusi megállapítással zárjuk: „Nem a ti dolgotok tudni az idôket vagy alkalmakat, melyeket az Atya a maga hatalmába helyeztetett.”

A Pásztori levelek és az utolsó idők kérdése

Az εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν (2Tim 1,12) ill. az ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ (2Tim 1,18) Jézus Krisztus második visszajövetelének, parúziájának időpontját jelöli. [22] A Krisztus visszajövetelét megelőző utolsó idők kifejezésére használatos az ἐν ὑστέροις καιροῖς (=a legutolsó idők 1Tim 4,1) szerkezet. A legutolsó idők nehezek – καιροὶ χαλεποὶ (2Tim 3,1). [23]

Donald Guthrie S. Spicq nyomán úgy véli, hogy a καιροὶ χαλεποὶ és az ἐν ὑστέροις καιροῖς szerkezetek rokon értelműek. Mindkét kifejezést „later time”-nak fordítja. Az utolsó, ill. legutolsó időkben az emberek el fognak fordulni Istentől. Erről a levélíró futurumban beszél: ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι φιλάργυροι ἀλαζόνες ὑπερήφανοὶ βλάσφημοὶ, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀχάριστοι ἄνόσιοι^[...] καὶ τούτους ἀποτρέπου. (ld. 2Tim 3,2-5 bűnkatalógusát). Timótheusnak azonban mindezen bűnöket kerülnie kell már a jelenben – καὶ τούτους ἀποτρέπου (3,5b). [24] Az utolsó napokban Timótheusnak számolnia kell azzal, hogy lesznek emberek, akik kegyesnek mutatják magukat, de tagadják annak erejét. Ezért Timótheusnak komolyan kell vennie az egészséges tanítást (2Tim 1,13). A 2Tim 4,3 szerint sokan elutasítják az egészséges tanítást és ehelyett maguknak választanak tanítókat, mert „viszket a fülük” (2Tim 4,3). [25]

Az utolsó idők nehezek, mivel a gonoszság megsokasodik (2Tim 3,1-9). Ezért Timótheusnak ki kell tartania az Isten Lelke által ihletett szent iratok (értsd Ószövetség és deuterokanonikus iratok) tanítása mellett (2Tim 3,14-17), majd hirdetnie kell az igét alkalmas és alkalmatlan időben (2Tim 4,2-4). Milyen üzenetet kell továbbítania Timótheusnak? Mindenképp az evangéliumot, amely a boldog Isten dicsőségéről (2Tim 1,10-11) és Jézus Krisztusról szól, aki az egyetlen közbenjáró Isten és emberek között, aki mindenekért váltságul adta önmagát (1Tim 2,5-6). [26]

*

A következőkben a καιροῖς ἰδίως datívuszos időhatározói szerkezet jelentését vizsgáljuk. Ez a szerkezet a Pásztori levelekben mindössze három helyen szerepel (1Tim 2,6; 6,15; Tit 1,3). Elemzésünk rendjén a jelzett igehelyek kontextusát vázoljuk, melyet figyelembe véve mutatunk rá a καιροῖς ἰδίως jelentésére.

- Az 1Tim 2,5-6 és kontextusa

Elsőként az 1Tim 2,5-6 perikópával foglalkozunk, mely Conzelmann és Dibelius meglátása szerint az 1Tim 2,6 az 2,1-7 egységhez tartozik. [27] Hasonlóképpen vélekedik Fee Gordon is. [28] William Mounce szerint a 2,5-6 hitvalló formula, amit Pál apostol Efézusban ismerhetett meg, mely a 2,1-7 része (parainézis ld. 2,1-4.7). A 2,1-7 tágabb kontextusa a 2,1-4,5, melyben Pál apostol a keresztyén gyülekezet helyes vezetésére ad utasításokat Timótheusnak.[29]William Hendriksen szerint a 2,1-7 gondolati egységnek a középpontjában a mindenkéért történő nyilvános könyörgésre vonatkozó utasítások állnak. [30] Minden emberért imádkozni kell, hogy a gyülekezet csendes és nyugodalmos életet folytathasson. A felismerendő, megismerendő igazság, pontosabban valóság - αληθεία - tartalmát a 2,5-6-ban olvasható hitvalló formula fejt ki. Ez a hitvalló formula két tételt fogalmaz meg. A hitvalló formula első tétele így hangzik: Εἷς γὰρ θεός. E tétel a Deut 6,4-ben található ősi hitvallásból, a שמע-ből ered: שְׁמַע יִשְׂרָאֵל יְהוָה יְהוָה אֶחָד, mely a politeizmussal száll vitába. Isten egyetlen Úr. Rajta kívül nincs más Isten. Egyedül Ő az, aki mind a választott népet, mind a pogányokat kész üdvözíteni. [31] A hitvalló formula második tétele Jézus Krisztusról szól, aki az egyetlen közbenjáró (εἷς καὶ μεσίτης) Isten és ember között. [32] A μεσίτης a hellenizmusból ismert kifejezés, mely főként a diplomáciai, kereskedelmi és a jogi szövegekben szerepel. A μεσίτης két fél közötti közvetítő, aki vagy semleges entitásként van jelen, vagy pedig az egyik felet támogatja, a másikat pedig támadja. Az Ószövetségben Mózes volt a μεσίτης, aki által Isten a törvényt adta (Gal 3,19.20). A galatákhöz írott levél Mózes közbenjáró voltát azért utasítja el, mert Krisztus törvénye nagyobb mint a Mózes törvénye. Mózes törvénye csupán Krisztusra vezérlő mesterünk (Gal 3,24). Az Újszövetség Jézus Krisztust nevezi μεσίτης-nek, azaz közbenjárónak (Zsid 8,6; 9,15; 12,24), mert, egyedül Jézus Krisztus az, akiért Isten hit által megigazít minden embert (1Tim 1,16; Róm 3,21-31; Gal 2,15.16; 3,8.14; ApCsel 4,12; Jn 14,6). A gondolatmenet Jézus Krisztusnak, mint közbenjárónak a megváltói munkájának sommás leírásával folytatódik: ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων alanyi mellékmondatban Jézus Krisztus a cselekvő, aki minden emberért helyettes áldozatot mutatott be. Az ἀντίλυτρον váltságdíj, amit a rabszolga kiszabadításáért fizettek. Átvitt értelemben az ember bűne tette szükségessé azt, hogy Krisztus helyettes áldozatával fizessen bűneiért (Mt 26,28; 1Kor 15,4). George Knight szerint a 2,5b-ben az ἄνθρωπος Χριστὸς Ἰησοῦς esetén az ἄνθρωπος nominatívuszi formája szerepel, ami arra utal, hogy Krisztus nemcsak valóságos Isten, hanem valóságos ember is (1Kor 15,21.45-49).[33]

A ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων formula a Mk 10,45-ből ered, s Jézus Krisztus közbenjárói tetteire utal. Mk 10,45-ben ez áll: δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν. I.H. Marshall szerint az előbb idézett márki logionban a διδωμι ige alanya Jézus Krisztus. Jézus Krisztus az, aki helyettes áldozatot mutatott be. Kivétel nélkül mindenkéért. Az ἀντὶ πολλῶν

és a ὑπὲρ πάντων jelentését tekintve megegyezik (Ézs 53,12).[34]

EXKURZUS

Jelentős motívum itt az evangélium egyetemes, univerzális jellege. Szövegünkben ez a πὰς particula többszöri előfordulásával igazolható. A 2,1-7 egyetlen összefüggő perikópát képez, mely az οὖν particulával kezdődik. A következő egységet szintén az οὖν kötőszó nyitja meg (2,8). A 2,1-7-ben az imádság *minden* emberért – ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων(2,1) kell, hogy történjen. Isten üdvözítő Isten – σωτήρ ἡμῶν θεοῦ (2,3), akinek akarata az, hogy *minden* ember üdvözüljön – πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι (2,4a) és az igazság ismeretére – ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθειν – eljusson (2,4b). Jézus Krisztus váltságul adta önmagát mindenkiért – δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων (2,6a).[35] Noha a 2,1-7 egyetlen perikópát jelent, témánk szempontjából most csak a 2,6-tal fogalkozunk részletesebben, s ezen belül is csak a καιροῖς ἰδίους jelentése érdekes számunkra.

- A καιροῖς ἰδίους szerkezet jelentése az 1Tim 2,6-ban

A καιροῖς ἰδίους kifejezés fordítására és a 2Tim 2,6-beli jelentés meghatározására több lehetőség van. William Hendriksen „due season”-nak, vagy „in its (or his) own season”-nak fordítja, vagyis alkalmas idő, valaminek vagy valakinek az ideje. Hendriksen szerint a καιροῖς ἰδίους a Jézus Krisztus váltságahaláláról szóló evangélium hirdetésének idejét jelöli. [36] Az igehirdetés mint az evangélium hirdetése az utolsó idők egyik meghatározó eseménye. Conzelmann és Dibelius a vizsgálatunk tárgyát képező καιροῖς ἰδίους szerkezet azt jelenti, hogy „a maga idejében” – „in its own (determined) time”; itt átfogóan az üdvtörténetről van szó. [37] Gordon Fee szerint a jelzett kifejezés helyes fordítása: „His own times”. A vizsgált 1Tim 2,6-ban pedig e kifejezés arra utal, hogy Isten alkalmas időben gondoskodik az evangéliumról szóló bizonyágtételről (testimony is given in its proper time). [38] Conzelmann-Dibelius szerzőpáros szerint a καιροῖς ἰδίους a Pásztori levelekben általánosan az üdvtörténetet jelöli (1Tim 2,6; 6,15; Tit 1,3), ami eredetileg az Isten ígéreteiben meghatározott időt, időket jelentette. [39] A 2Tim 1,8-ban Timótheust arra inti a levélíró, hogy ne szégyellje a mi Urunk bizonyágtételét. Itt a τὸ μαρτύριον τοῦ κυρίου ἡμῶν – az igehirdetés terminus technicusza („proclamation”). [40] A τὸ μαρτύριον szinonimái a 2Tim 1,8 esetén: ἡ διδασκαλία, τὸ κηρύγμα, τὸ εὐαγγέλιον. Az 1Tim 2,6-ban a τὸ μαρτύριον a keresztyén igehirdetésre, kérégmára vonatkozik. [41] Az 1Tim 2,6-ban a καιροῖς ἰδίους vonatkozhat:

- az apostoli igehirdetésre, melynek „tárgya” a Jézus Krisztus egyetlen és egyszeri értünk bemutatott áldozata (I.H. Marshall).
- Isten vagy pedig Jézus Krisztus világ felé történő tanúbizonyságtételére (Jézus Krisztus váltságműve). E megközelítés szerint Isten vagy Jézus Krisztus a bizonyágtétel alanya (I.H. Marshall). [42] Hasonlóképpen vélekedik Gordon D. Fee, aki szerint a καιροῦς ἰδίους azt a pillanatot jelöli, amikor Isten megmutatta a világnak az Ő kegyelmét, mely Jézus Krisztus kereszthalálában válik nyilvánvalóvá. [43]
- Isten bizonyágtételére, mely az apostoli igehirdetés aktusa révén valósul meg. A καιροῦς ἰδίους kapcsán W. Mounce ezt írja: [it] „designates the present witness of God in the preaching of the Gospel” (Gal 1,4; Róm 5,6; Ef 1,10). [44]
- Balz-Schneider véleménye szerint a τὸ μαρτύριον καιροῦς ἰδίους jelentheti egyrészt Jézus Krisztus váltságahalálát, mint Isten bizonyágtételét, másrészt jelölheti az igehirdetést, aminek tartalma a 2,5-6a-ban olvasható hitvalló formula. [45] A καιρός az 1Tim 2,6-ban George Knight szerint jelenthet időpontot, de időszakot is. Továbbá a καιροῦς ἰδίους szerkezet jóllehet pluralisban szerepel, gyakorlatilag singularis jelentést hordoz, akárcsak a χρονοί az alábbi bibliai lókusok esetén: Lk 20,9; 23,8. [46]

Bár a τὸ μαρτύριον καιροῦς ἰδίους szerkezet értelmezése vitatott – akár William Mounce, akár Balz-Schneider megközelítésre gondolunk – véleményünk szerint az apostoli igehirdetés alkalmára, rendelt idejére lehet gondolni. Ennek tartalma: Isten egy; Jézus Krisztus az egyetlen közbenjáró, aki önmagát adta váltságul minden emberért. Az igehirdetés itt is az utolsó idők jelentős történése.

A fentieket összegezve megállapíthatjuk, hogy a καιροῦς ἰδίους datívuszban álló időhatározói szerkezet az apostoli igehirdetés rendelt idejére („proper time”) vonatkozik.

- Az 1Tim 6,15 és kontextusa

Az 1Tim 6,15 az 1Tim 6,2b-16 egységhez tartozik. A 6,2b-16 ellentétre épül: a levélíró a tévtanítókat szembeállítja azokkal, akik a Jézus Krisztusról szóló apostoli tanítást elfogadják és azt tanítják is. A 6,2b-16 egység két részből áll: az első szakasz a tévtanítók bemutatását találjuk (6,2b-10), a második perikópában pedig Pál apostol utasításokat ad Timótheusnak, hogy miként képviselje a helyes tanítást (6,11-16). [47] A 6,11-16 szakasz személyes megszólítással kezdődik – Σὺ δέ, ὦ ἄνθρωπε θεοῦ [48], melyben Pál apostol Timótheushoz szól, s akit arra hív hogy forduljon el a tévtanítóktól. A 6,17-től változik a téma: Pál apostol gazdagok felé továbbítandó üzenetét osztja meg Timótheussal (τοῖς πλουσίοις – 6,17). A

6,11-16 szakaszon belül I.H. Marshall szerint van egy kisebb gondolati egység is, nevezetesen a 6,13-16, melyben Pál apostol azt kéri Timótheustól, hogy tartsa meg a parancsolatokat a Krisztus visszajöveteléig. Krisztus visszajövetelét szövegünk nem παρουσία-nak hanem ἐπιφανεία-nak nevezi (6,14-15). A 6,15 közvetlen kontextusa tehát a 6,13-16. Jelen vizsgálódásunk azonban a 6,15-ben található καιροῖς ἰδίους időhatározói szerkezet jelentésének megfejtésére korlátozódik.

E rövid felvezetés elején hadd említsük meg, hogy a 6,13-16 vegyes műfajú. Perikópánkban a parainézis és a liturgikus formula együttesen van jelen. Szövegünk parainétikus jellegét az adja például, hogy Pál apostol személyesen szól Timótheushoz (Σὺ δέ, ὦ ἄνθρωπε θεοῦ) és intelmet közöl vele: τηρήσαί σε τὴν ἐντολήν, azaz: tartsa meg a parancsolatokat. A τὴν ἐντολήν itt a missziói parancsra vonatkozhat. [49] Véleményünk szerint a nagy parancsolatról is szó lehet itt (Mt 22,37-40). Sejtésünket erősíti a 6,11, ahol Pál arról győzi meg Timótheust, hogy a helyes tanítás melletti kiállás lehetetlen istenfélelem (εὐσέβεια), hit (πίστις), szeretet (ἀγάπη) nélkül. [50] Perikópánknak nemcsak intelmi, hanem liturgiai vonatkozása is van. A 6,15-16-ban doxológiai formulát olvasunk, melyben Isten hét attribútumát mutatja be. [51]

- A καιροῖς ἰδίους jelentése az 1Tim 6,15-ben

A vizsgált szerkezet a 6,13-16-hoz tartozik. Nyelvileg is belátható ez a tény, mivel a 6,13-16 az NA28 szövegében egyetlen mondat. Itt közöljük a szöveget görögül és magyarul. Dolgozatunkban itt, a Revideált Károli fordítást vesszük alapul.

13 παραγγέλλω [σοι] ἐνώπιον τοῦ θεοῦ
τοῦ ζωογονοῦντος τὰ πάντα καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ
μαρτυρήσαντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν
ὁμολογίαν,
14 τηρήσαί σε τὴν ἐντολήν ἃ σπιλονᾶνε πῆλημπτον
μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,
15 ἦν καιροῖς ἰδίους δείξει
ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης,
ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων
καὶ κύριος τῶν κυριευόντων,
16 ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν,
φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον,
ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων οὐδε ἰδεῖν δύναται·
ὧς τιμὴ καὶ κράτος αἰώνιον, ἀμήν.

¹³Meghagyom néked Isten előtt, aki megelevenít mindeneket, és Krisztus Jézus előtt, aki bizonyosságot tett Poncius Pilátus alatt ama szép vallástétellel,

¹⁴Hogy tartsd meg a parancsolatot mocsoktalanul, feddhetetlenül a mi Urunk Jézus Krisztus megjelenéséig,

¹⁵Amit a maga idejében megmutat ama boldog és egyedül hatalmas, a királyoknak Királya és az uraknak Ura,

¹⁶Ki egyedül a halhatatlanság, aki hozzáférhetetlen világosságban lakozik; akit az emberek közül senki nem látott, sem nem láthat: a kinek tisztesség és örökké való hatalom. Ámen.

Pál apostol meghagyja Timótheusnak, hogy tartsa meg a parancsolatokat Krisztus megjelenéséig (μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ). A 6,15a-ban szereplő ἦν kötőszó a 6,14-beli ἐπιφάνεια-ra utal vissza. Vagyis: Isten az, aki meghatározza Krisztus visszajövetelének (második eljövetele) időpontját, kairoszát. Természetesen Krisztus parúziájának sem a napját, sem az óráját nem tudhatjuk (Mt 24,42; 1Thessz 5,1). Ezt a gondolatot teszi hangsúlyossá a doxológiai szakasz azon része, melyben Istenről, mint mindenhatóról tesz bizonyosságot (pl. μόνοσδυνάστης). Mire utal a 6,15-ben a καιροῖς ἰδίους? A választ a 2,6-hoz képest lényegesen könnyebb megadni. Itt ugyanis a καιροῖς ἰδίους Jézus Krisztus visszajövetelének pillanatát jelöli. Quinn-Wacker szerzőpáros árnyalja feleletünket. Jézus Krisztus születésével, testlételével kezdődtek az utolsó idők. Ez az első advent (2Tim 1,10). Jézus Krisztus visszajövetele, vagy más szóval parúziája jelenti a második adventet. Érdekes az, hogy Krisztus első megjelenését, de visszajövetelét (utolsó ítélet) is a Pásztori levelek ugyanazzal a szóval – ἐπιφάνεια – írják körül, így a 6,14-15 is. [52]William Mounce szerint a καιροῖς ἰδίους szerkezet jelentése az 1Tim 6,15-ben: „at his/its appointed time”. A vizsgált szerkezet sajátos jelentésárnyalata – William Mounce szerint ez: „in his time”, vagyis az Ő idejében, abban az időben, időpillanatban, amit Ő határoz meg. [53] Az 1Tim 6,15-ben tehát a καιροῖς ἰδίους Krisztus visszajövetelét jelöli, amit nevezhetünk Krisztus második epifániájának (adventus) is.

- Tit 1,3 és kontextusa

George Knight szerint a Tit 1,3 a Tit 1,1-3 egységhez tartozik, ami nem más mint levélfelirat. Az 1,1 szerint Pál apostol szólítja meg Tituszt. Szembeötlő az, hogy a Tit 1,1-3 hosszasan részletezi Pál apostoli küldetését. Pál δοῦλος θεοῦ, szó szerint Isten (rab)szolgája, vagyis akinek élete és igehirdetői munkája mindenestül Isten kezében van. Továbbá Pál saját küldetését bizonyítja. Gordon D. Fee szerint Pál apostol küldetésének kettős célja van:

Isten másrészt arra rendelte Pál apostolt, hogy felmutassa mindenkinek az istenfélő – εὐσέβεια – életformát (Tit 1,1). [54] Az apostol a korabeli levélírási szokások szerint köszönti a címzettet, jelen esetben Tituszt. Az itt olvasható apostoli salve sajátossága az, hogy a többi páli levélhez képest itt Jézus Krisztust üdvözítőnknek nevezi: χάρις καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν. (1,4 v.ö. 2Tim 1,10). Az apostol ezáltal is előrevetíti az episztola egyik lényeges súlypontját, miszerint Jézus Krisztus a mi Üdvözítőnk (2,13; 3,6). [55]

- A καιροῖς ἰδίους kifejezés jelentése a Tit 1,3-ban

Ahhoz, hogy a καιροῖς ἰδίους Tit 1,3-beli jelentését pontosan meghatározhassuk, röviden

vázolnunk kell a Tit 1,1-3 perikópa szerkezetét. Ebben I. Howard Marshall Pásztori levelekhez írt kommentárjára támaszkodunk.

1a Παῦλος δοῦλος θεοῦ, ἀπόστολος δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ

1b κατὰ πίστιν ἐκλεκτῶν θεοῦ

καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας

τῆς κατ' εὐσέβειαν

2a ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου,

2b ἦν ἐπηγγείλατο ὁ ἀψευδὴς θεὸς

πρὸ χρόνων αἰωνίων,

3a ἐφανέρωσεν δὲ

καιροῖς ἰδίους

τὸν λόγον αὐτοῦ

ἐν κηρύγματι,

3b ὃ ἐπιστεύθη ἐγὼ κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σωτῆρος
ἡμῶν θεοῦ

A fenti szerkezeti vázból látszik, hogy a levélíró az üdvtörténet három eseményéről beszél.

Az első üdvtörténeti esemény az, amikor Isten örök idők előtt megígérte (ἦν ἐπηγγείλατο) az örök élet reménységét (Tit 1,2b). Isten hű maradt ígéretéhez, amit a levélíró ὁ ἀψευδὴς θεὸς jelzős szerkezettel juttat kifejezésre. [56] A πρὸ χρόνων αἰωνίων szerkezet vonatkozhat

Istennek a pátriárkáknak tett ígéretére, de utalhat Isten örök idők előtti döntésére is. Ugyancsak ez a kifejezés jelölheti az örökkévalóságot is. A Tit 1,3-ban – George Knight szerint – *πρὸ χρόνων αἰώνων* (v.ö. 1Kor 2,7; *πρό καταβολή κοσμοῦ* – Ef 1,4) – Isten ígéretének idejét, a *νὺν* (=most) időhatározószó pedig Jézus Krisztus első adventjét, eljövetelét, megjelenését jelöli (ld. 2Tim 1,9). [57] A második üdvtörténeti esemény az, amikor Isten ígérete beteljesedett, ti. a rendelt időben – *καιροῖς ἰδίους* – kijelentette (*ἐφανερώσεν* – 1Tim 3,16; 2Tim 1,10) igéjét (Tit 1,3a). Az ige kijelentése az ige hirdetés, vagyis az apostoli bizonyoságtétel útján történik. Az evangélium útja tehát ez: Isten ígéretet tesz, majd kijelenti az ő igéjét az ige hirdetés, a prédikálás aktusa által. Ezt jelzi a dativus instrumentaliszoz szerkezet *ἐν κηρυγματι* = “az ige hirdetés által”. [58] I. H. Marshall hangsúlyozza, hogy a *φανερώω* ige aoristosban áll (Tit 1,3a), ami hozzásegít a *καιροῖς ἰδίους* jelentésének pontosabb meghatározásához. Az *ἐφανερώσεν* forma I.H. Marshall szerint egyidőben jelölheti a Krisztus-eseményt és a Krisztus-eseményről szóló ige hirdetés aktusát (v.ö. Tit 2,11: *ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις τοῦ θεοῦ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις*). [59] A harmadik üdvtörténeti momentum Pál apostol megbízatása az ige hirdetés feladatának betöltésére (Tit 1,3b). [60]

EXKURZUS

A *φανερώω* ige a klasszikus görög nyelvben azt jelenti, hogy 1. világossá, láthatóvá tenni, megjeleníteni; 2. Ismertté, híresség tenni (activum). Passzív jelentése: ismertté, nyilvánvalóvá lenni. [61] Átvitt értelme: megismertetni, ahol mindenképpen Isten a cselekvő. [62] Az Újszövetségben leggyakrabban azt jelenti, hogy kijelenteni, kinyilatkoztatni. [63]

William Mounce és George Knight megoldása segít a *καιροῖς ἰδίους* szerkezet jelentésének meghatározásában.

- William Mounce az *ἐφάνερωσεν δὲ καιροῖς ἰδίους τὸν λόγον αὐτοῦ ἐν κηρύγματι* (Tit 1,3) mondatot William Mounce így fordítja: „but he revealed his word *at the proper time* in the proclamation”. Vagyis: kijelentette az Ő igéjét megfelelő/alkalmas/rendelt időben az ige hirdetésben. A fordítás értelmezés, exegetikai döntés. Mounce szerint a *καιροῖς ἰδίους* az ige hirdetés rendelt idejére utal. Bár a *καιροῖς ἰδίους* szerkezet nyelvtanilag pluralisban szerepel, mégis rendelt/alkalmas/megfelelő időnek lehet fordítani. A *τὸν λόγον* az *ἐφάνερωσεν* ige tárgya. De a *λόγος* a Pásztori levelek tágabb összefüggésében az ige hirdetéssel függ össze, aminek alkalmas (*καιρος*) és alkalmatlan időben (*ακαίρος*) kell történnie: *κήρυξον τὸν λόγον* (2Tim 4,2).[64]
- George Knight a *καιροῖς ἰδίους* datívuszoz időhatározói szerkezetet William Mounce-hoz hasonlóan „at the proper time”-nak fordítja. Knight is úgy véli, hogy az evangélium üzenete és az ige hirdetés nem választható el egymástól (*τὸν λόγον* – *ἐν κηρύγματι* Tit 1,3). az Isten

üdvözítő cselekedete (ἐπιφανείας τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ Ἰησοῦ és a róla szóló igehirdetés (διὰ τοῦ εὐαγγελίου) szorosan együvé tartozik (2Tim 1,10–11). Az igehirdetésre Pál apostol megbízást kapott Krisztustól (1Tim 1,11.15; 2,7; 2Tim 1,11; Tit 1,5; 2Tim 4,6). [65] Pál apostol nem sokkal halála előtt állapítja meg, hogy befejezte az igehirdetés szolgálatát: τὸ κήρυγμα πληροφορηθῆν (2Tim 4,17) és így eleget tett az Úr Jézustól kapott megbízatásnak. Ha azonban szem előtt tartjuk, hogy itt a πληροφορέω ige passivum divinumban szerepel, helyesebb, ha azt állapítjuk meg, hogy az Úr juttatta célba, végezte el Pál apostol életében az igehirdetés szolgálatát.

A fentiek alapján véleményünk az, hogy a Tit 1,3-ban καιροῖς ἰδίους szerkezet a Krisztus-eseményről szóló igehirdetés rendelt idejét jelöli.

Összegzés

A Pásztori levelekben a καιροῖς ἰδίους datívuszos időhatározói szerkezet három előfordulása közül két esetben vonatkozik az utolsó időkre (1Tim 2,6; Tit 1,3) és egy esetben utal eszkatológiai történésekre (1Tim 6,15).

1. Az 1Tim 2,6-ban a καιροῖς ἰδίους jelölheti Isten tanúbizonyságtételének idejét a világ felé (ez Jézus Krisztus váltságshalála), vagy jelölheti az erről szóló apostoli igehirdetés idejét (üdv történeti jelen). Véleményünk szerint az igehirdetés alkalmáról van itt szó. A Tit 1,3-ban καιροῖς ἰδίους az igehirdetés rendelt idejére utal, aminek tartalma a Krisztus-esemény.
2. Az 1Tim 6,15-ben a καιροῖς ἰδίους kétség nélkül Jézus Krisztus visszajövetelére vonatkozik.

Kulcsszavak: καιροῖς ἰδίους; utolsó idők; eszkatológia.

*Jelen előadás elhangzott a VII. Conferentia Rerum Divinarum doktorandusz-konferenciá[66]n a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karán, 2019. április 25-én.

Drd. Zsizsmann Endre

Ökumené Doktori Iskola

BBTE-RTK

Kolozsvár

Bibliográfia

1. BALZ, Horst – SCHNEIDER, Gerhard (ed.): *Exegetical Dictionary of the New Testament*. Volume 2. Michigan, William B. Eerdmans Publishing Company, 1991.
2. BARR, James: *Biblical Words for Time*. Studies in Biblical Theology. SCM Press LTD, 1969 (first published: 1962).
3. BROWN, Colin (szerk.): *New Testament Theology*. Volume I., Zondervan, Grand Rapids, Michigan, 1975.
4. CARSON, D.A. – MOO, Douglas, J.: *Bevezetés az Újszövetségbe*. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, 2
5. DIBELIUS, Martin – CONZELMANN, Hans: *The Pastoral Epistles*. A Historical and Critical Commentary on the Bible. Philadelphia, Fortress Press, 1972.
6. EYNICKEL, Erik: The Use of καρός and χρονός in the Septuagint. In: Verheyden, J (ed.): *Ephemerides Theologiae Lovaniensis*. 73, 1997, 370–377.
7. FEE, Gordon, D.: *1 and 2 Timothy, Titus*. *New International Biblical Commentary*. Hendriksen Publisher's,
8. GNILKA, Joachim: *Az Újszövetség teológiája*. Budapest, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2007.
9. GUTHRIE, Donald: *New Testament Theology*. Illinois, Inter-Varsity Press, 1981.
10. GYÖRKÖSY Lajos–KAPITÁNYFY István–TEGYEY Imre (szerk.): *Ógörög–magyar nagyszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2
11. HENDRIKSEN, William: *I & II Thessalonians. I & II Timothy & Titus*. Edinburgh, The Banner of Truth Trust, 1955
12. KITTEL, Gerhard (szerk.): *Theological Dictionary of the New Testament*. Volume II. Wm. B.

- Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1964.
13. KNIGHT, George: *The Pastoral Epistles*. The New International Greek Testament Commentary. Grand Rapids, Michigan, William B. Eerdmans Publishing Company, The Paternoster Press, 1992.
  14. LEDD, Eldon, George: *A Theology of the New Testament*. Grand Rapids, Michigan, William B. Eerdmans Publishing Company, 1993.
  15. MARSHALL, I.H.: *Pastoral Epistles*. International Critical Commentary. T&T Clark Ltd, 2004.
  16. MOUNCE, William: *Pastoral Epistles*. *Word Biblical Commentary*, Vol 46, Zondervan, a Division of Harper Collins Christian Publishing, 2000.
  17. QUINN, Jerome, D. – WACKER, William, C.: *The First and Second Letter to Timothy*. William B. Eerdmans Company, Grand Rapids, Michigan, Cambridge, 2000.
  18. SPENCER, Aida, Besancon: *1 Timothy*. A New Covenant Commentary. New Covenant Commentary Series, The Lutterworth Press, 2

[1] BARR, James: *Biblical Words for Time*. Studies in Biblical Theology. SCM Press LTD, 1969 (first published: 1962), 21–24.

[2] Uo., 43–45.

[3] GYÖRKÖSY Lajos–KAPITÁNYFÉY István–TEGYEY Imre (szerk.): *Ógörög-magyar nagyszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007, 536.

[4] Uo., 536.

[5] EYNICKEL, Erik: The Use of *καρπός* and *χρονός* in the Septuagint. In: Verheyden, J (ed.): *Ephemerides Theologiae Lovaniensis*. 73, 1997, 370–371.

[6] Uo., 373.

[7] Uo., 375–376.

[8] Uo., 375–376.

[9] Uo., 381.

[10] Uo., 381–384.

[11] Uo., 384.

- [12] BALZ, Horst – SCHNEIDER, Gerhard (ed.): *Exegetical Dictionary of the New Testament*. Volume 2. Michigan, William B. Eerdmans Publishing Company, 1991, 232.
- [13] Uo., 233.
- [14] Uo., 233.
- [15] Uo., 234.
- [16] KITTEL, Gerhard (szerk.): *Theological Dictionary of the New Testament*. Volume II. Wm. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1964, 697.
- [17] BROWN, Colin (szerk.): *New Testament Theology*. Volume I., Zondervan, Grand Rapids, Michigan, 1975, 56.
- [18] KITTEL, Gerhard (szerk.): *Theological Dictionary of the New Testament*. Volume II. Wm. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1964, 697.
- [19] GNILKA, Joachim: *Az Újszövetség teológiája*. Budapest, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2007, 327-329.
- [20] LEDD: *A Theology of the New Testament*, 602.
- [21] GNILKA, Joachim: *Az Újszövetség teológiája*. Budapest, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2007, 328.
- [22] Uo., 328.
- [23] LEDD, Eldon, George: *A Theology of the New Testament*. Grand Rapids, Michigan, William B. Eerdmans Publishing Company, 1993, 602.
- [24] GUTHRIE, Donald: *New Testament Theology*. Illinois, Inter-Varsity Press, 1981, 809.
- [25] CARSON, D.A. – MOO, Douglas, J.: *Bevezetés az Újszövetségbe*. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, 2007, 571.
- [26] U.o., 567.
- [27] DIBELIUS, Martin – CONZELMANN, Hans: *The Pastoral Epistles*. A Historical and Critical

Commentary on the Bible. Philadelphia, Fortress Press, 1972, 35.

[28] FEE, Gordon, D.: *1 and 2 Timothy, Titus. New International Biblical Commentary.* Hendriksen Publisher's, 1988, 65.

[29] MOUNCE, William: *Pastoral Epistles. Word Biblical Commentary, Vol 46,* Zondervan, a Division of Harper Collins Christian Publishing, 2000, 74-77.

[30] HENDRIKSEN, William: *I & II Thessalonians. I & II Timothy & Titus.* Edinburgh, The Banner of Truth Trust, 1955, 91.

[31] MOUNCE: *Pastoral Epistles, 87.*

[32] FEE: *1 and 2 Timothy, 65.*

[33] KNIGHT, George: *The Pastoral Epistles.* The New International Greek Testament Commentary. Grand Rapids, Michigan, William B. Eerdmans Publishing Company, The Paternoster Press, 1992, 121-122.

[34] MARSHALL, I.H.: *Pastoral Epistles.* International Critical Commentary. T&T Clark Ltd, 2004, 431.

[35] MARSHALL: *Pastoral Epistles, 416.*

[36] HENDRIKSEN: *I & II Thessalonians. I & II Timothy & Titus, 202.*

[37] DIBELIUS-CONZELMANN: *The Pastoral Epistles, 35.*

[38] FEE: *1 and 2 Timothy, 66.*

[39] DIBELIUS-CONZELMANN: *The Pastoral Epistles, 43.*

[40] BALZ-SCHNEIDER: *Exegetical Dictionary of the New Testament, 393.*

[41] KITTEL, Gerhard (szerk.): *Theological Dictionary of the New Testament.* Grand Rapids, Michigan, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1967, 504.

[42] MARSHALL: *Pastoral Epistles, 433.*

[43] FEE: *1 and 2 Timothy*, 66.

[44] MOUNCE: *Pastoral Epistles*, 91.

[45] BALZ-SCHNEIDER: *Exegetical Dictionary of the New Testament*, 393.

[46] KNIGHT, George: *The Pastoral Epistles*, 124.

[47] MARSHALL: *Pastoral Epistles*, 633,653

[48] Az anqrwpoj qeou a LXX-ban a próféták egyik megnevezése (Mózes – Deut 33,1; Józs 14,6; 1Krón 23,14; 2Krón 30,16; Ezsdr 3,2; Zsolt 89,1; Dávid – 2Krón 8,14; Illés – 1Kir 17,18.24; 2Kir 91,9–13) volt (MARSHALL: *Pastoral Epistles*, 656.)

[49] Uo., 661.

[50] SPENCER, Aida, Besancon: *1 Timothy. A New Covenant Commentary. New Covenant Commentary Series*, The Lutterworth Press, 2013, 152.

[51] A kérdés bemutatását, részletesebb kifejtését ld. MARSHALL: *Pastoral Epistles*, 666–667.

[52] QUINN, Jerome, D. – WACKER, William, C.: *The First and Second Letter to Timothy*. William B. Eerdmans Company, Grand Rapids, Michigan, Cambridge, 2000, 536–537.

[53] MOUNCE: *Pastoral Epistles*, 666.

[54] KNIGHT: *The Pastoral Epistles*, 282–283.

[55] Uo., 286.

[56] MARSHALL: *Pastoral Epistles*, 114–115.

[57] KNIGHT: *The Pastoral Epistles*, 284.

[58] Uo., 285.

[59] MARSHALL: *Pastoral Epistles*, 127.

[60] MARSHALL: *Pastoral Epistles*, 114–115.

[61] GYÖRKÖSY-KAPITÁNYFŐY-TEGYEY: *Ógörög-magyar nagyszótár*, 1151.

[62] MARSHALL: *Pastoral Epistles*, 127-129.

[63] GYÖRKÖSY-KAPITÁNYFŐY-TEGYEY, 1151.

[64] MOUNCE: *Pastoral Epistles*, 380-381 .

[65] KNIGHT: *The Pastoral Epistles*, 285.

[66] https://htk.kre.hu/images/hirek/Meghivo_program_Rerum.pdf (megnyitva: 2019. november 4-én)